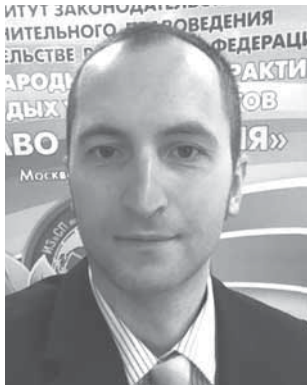

ОСНОВИ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ПАКИСТАНУ

В. АРТЬОМОВ

*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
відділу кримінального законодавства
та судоустрою зарубіжних держав
(Інститут законодавства
та порівняльного правознавства
при Уряді Російської Федерації, м. Москва)*

ЗМІСТ

1. Загальний огляд
2. Конституційне право
3. Кримінальне право
4. Цивільне право
5. Сімейне право
6. Екологічне право
7. Судоустрій і судова система

1. Загальний огляд

Пакистан — держава в Південній Азії, на півночі півострова Індостан. Він отримав незалежність 14 серпня 1947 р. у результаті поділу колишньої британської колонії — Британська Індія — за релігійною ознакою. До складу Британської Індії Пакистан входив з ХІХ ст. По закінченні Другої світової війни Британська імперія всерйоз зайнялася проблемою надання Індії незалежності. У 1947 р. британський уряд оголосив про надання статусу домініону двом державам — Індії та Пакистану — на тих територіях, де більшість становили відповідно індуїсти і мусульмани. До складу Пакистану увійшов Західний і Східний Пакистан. У 1971 р. Східний Пакистан у свою чергу отримав незалежність під назвою Бангладеш. У 1956 р. було прийнято першу конституцію країни, яка проголосила Пакистан республікою.

На території Пакистану поширений переважно сунітський іслам (близько 80% населення). Більшість сунітів належать до ханіфітського мазхабу¹. Серед шіїтів (другий за чисельністю і поширенням напрям в ісламі) в Пакистані поширені джафаритський та ісмаїлітський мазхаби. Релігійна меншина мусульман-ахмадитів зазнає переслідувань на офіційному рівні аж до кримінальної відповідальності. Існують також християнська, зороастрійська, індуїстська,

¹ Мазхаб — богословсько-правова школа в ісламі.

сикхська та іудейська релігійні меншини. Релігійне життя в Пакистані характеризується тертями і суперечностями між представниками різних конфесій.

Пакистан належить до держав зі змішаними правовими системами. У правовій системі Пакистану поєднуються англійське загальне право, привнесене до Британської Індії колонізаторами, і мусульманське право. Якщо загальне право в Пакистані домінує в законодавстві про підприємницьку діяльність і торгівлю, то мусульманське — у сімейному і кримінальному праві. Під впливом англійського загального права в Пакистані використовується судовий прецедент. Водночас, більша частина пакистанського законодавства є кодифікованою ще з колоніальних часів. Політика Британської імперії в Індії полягала в тому, що переважно не кодифіковані норми англійського права для спрощення їх застосування на практиці піддавалися кодифікації. Суди присяжних існували в колоніальну епоху, однак після здобуття незалежності були скасовані у зв'язку з невдоволенням їх діяльністю професійної юридичної спільноти та громадськості. Конституційне право Пакистану зазнало значного впливу Сполучених Штатів і сприйняло схожий з США федеративний устрій.

Із здобуттям Пакистаном незалежності все чинне законодавство Британської Індії залишилося чинним. Ніколи в правовій історії Пакистану не було прагнення створювати нове законодавство з чистого аркуша. Цим обумовлений і той факт, що донині ще діють деякі законодавчі акти Британської Індії, наприклад, Кримінальний кодекс 1860 р., Закон про розірвання мусульманських шлюбів 1939 р. та ін.

Конституція 1956 р. містила норму, відому як «*repugnancy clause*», згідно з якою жоден новий закон не повинен суперечити нормам ісламу, а існуючі закони має бути переглянуто у світлі вчення ісламу. Дана норма зберігалася і в наступних конституціях. З приходом до влади генерала М. Зія уль-Хака елементи мусульманського права було інкорпоровано в пакистанське законодавство, внесено зміни до Конституції, Кримінального кодексу, створено Федеральний шаріатський суд.

З іншого боку, в Смузі племен¹ значним є вплив звичаєвого права. На неформальному рівні спори вирішуються джиргою — радою племінних старійшин.

Пакистанська правова система постраждала від тривалого військового правління з короткочасними інтервалами. Оскільки значна частина пакистанського права успадкована від британської колоніальної системи, частиною населення воно сприймається як колоніальний пережиток, що не сприяє підтриманню режиму законності та авторитету права в країні. Певні протиріччя також існують на рівні взаємодії англійського загального права і мусульманського права, особливо в регіонах. Негативно характеризують пакистанську правову систему також невисока кваліфікація правозастосовувачів і високий рівень корупції.

На відміну від Конституції 1956 р. Конституція 1962 р. проголосила Пакистан не парламентською, а президентською республікою. Було змінено офіційну назву з Ісламська Республіка Пакистан на Республіка Пакистан. Наступною важливою віхою в становленні правової системи Пакистану стало

¹ Смуга племен (*Federally Administered Tribal Area (FATA)*) — автономна територіальна одиниця на кордоні з Афганістаном.

прийняття третьої конституції країни в 1973 р. Вона закріпила статус мусульманського права як основного джерела права, а ісламу — як державної релігії. Дія цієї конституції кілька разів призупинялася, до неї вносилися численні поправки. Але вона й досі є основним законом Пакистану.

Переламним етапом в історії сучасного Пакистану став військовий переворот генерала М. Зія уль-Хака, здійснений в 1977 р. Військовий уряд, що прийшов до влади, оголосив військовий стан, призупинив дію Конституції 1973 р. (до 1985 р.), розпустив Парламент, заборонив політичні партії та відклав проведення виборів. У середині 1980-х рр. було внесено поправки до конституції та інших законодавчих актів Пакистану, що істотно розширюють повноваження Президента.

В основу внутрішньої політики Пакистану було покладено принцип загальної ісламізації суспільства. Іслам став основою і прапором утворення окремої від Індії держави. Проте спочатку не ставилася мета створити державу з ісламською формою правління. Конституція 1973 р. передбачає багато відповідних положень, починаючи з преамбули, згідно з якою вся верховна влада у всесвіті належить одному всемогутньому Аллаху; іслам було проголошено державною релігією.

В 1977 р. було створено Раду ісламської ідеології, яка розпочала розробку рекомендацій щодо приведення чинного в Пакистані законодавства у відповідність із шариатом. Було прийнято численні нормативно-правові акти, покликані сприяти встановленню мусульманського способу життя, в тому числі закони про заборону лихварства, закят та ін. Відповідно до шариату було реформовано банківську систему, системи соціального забезпечення та оподаткування. У 1980 р. запроваджено Федеральний шариатський суд.

19 грудня 1984 р. у Пакистані було проведено референдум щодо підтримки курсу на ісламізацію країни. Згідно з офіційними даними курс керівництва країни схвалили 98,5 % тих, хто проголосував. Ця цифра відразу викликала обґрунтовану підозру і керівництво Пакистану було звинувачене у фальсифікації підсумків голосування.

Для пакистанського права не характерний чіткий поділ на галузі. Законодавство Пакистану в основному кодифіковане, а більшість законів є комплексними і можуть містити норми різних галузей права. Типовим для Пакистану є існування законів, що регулюють певні суспільні відносини і встановлюють відповідальність, аж до кримінальної, за їх порушення. Основними джерелами права в Пакистані є законодавство, судовий прецедент, мусульмансько-правова доктрина і звичаєве право.

2. Конституційне право

Пакистан за формою правління є президентсько-парламентською (фактично — президентською) ісламською республікою, а за формою державно-територіального устрою — федерацією. Політичний режим у державі нестійкий: обмежена ісламська демократія регулярно змінюється військовою диктатурою. Чинну конституцію Пакистану було прийнято 10 квітня 1973 р.

Президент Пакистану є главою держави і верховним головнокомандувачем збройними силами. На пост Президента може бути обрано лише мусульманина, який досяг віку 45 років. Президента обирає колегія, що складається з депу-

татів обох палат Парламенту та депутатів усіх провінційних законодавчих асамблей. У разі, якщо особа, обрана Президентом, є членом федерального парламенту або провінційної законодавчої асамблеї, його депутатські повноваження припиняються з моменту вступу на посаду. Конституція встановлює п'ятирічний термін його повноважень і передбачає, що одна і та ж особа не може бути Президентом більш ніж два терміни поспіль.

Президент наділений значними повноваженнями у всіх сферах державної влади. Він робить призначення на багато вищих державних та військових посад. У встановлених випадках він може розпускати Національну Асамблею — нижню палату Парламенту (Маджліс-і-Шура), видавати ордонанси, що мають силу закону, оголошувати загальний надзвичайний стан, режим надзвичайного стану в сфері економіки та фінансів і пряме президентське правління в провінціях.

У разі припинення повноважень Президента в результаті імпічменту, добровільної відставки, смерті, неможливості виконувати свої обов'язки через тимчасову непрацездатність або відсутність на території Пакистану виконання повноважень Президента покладається на спікера Національної Асамблеї, який виконує їх до вступу на посаду нового президента.

Федеральний Парламент (Маджліс-і-Шура) складається з двох палат — Національної Асамблеї і Сенату. Кількість депутатів у *Національній Асамблеї* — 342, включаючи квоти жінок (60 місць) і немусульман (10 місць). Всі місця закріплено за певними провінціями країни залежно від чисельності населення за останнім переписом. Наприклад, за Белуджистаном закріплено 17 місць, а за Сіндом — 75. Національна Асамблея обирається прямим загальним голосуванням за мажоритарною системою. Обраний до складу Національної Асамблеї може бути будь-який громадянин Пакистану, який досяг віку 25 років і внесений до списків виборців. Термін повноважень депутатів Національної Асамблеї складає п'ять років. Президент має право розпустити Національну Асамблею за поданням Прем'єр-міністра або у разі винесення вотуму недовіри Прем'єр-міністру, якщо жоден з депутатів не може заручитися підтримкою більшості палати для власного обрання на посаду Прем'єр-міністра.

Верхньою палатою пакистанського парламенту є *Сенат*, що складається з 104 членів, які обираються провінційними законодавчими зборами строком на шість років. До Сенату можуть бути обрані пакистанці віком не молодше років, які є добропорядними громадянами, мають достатні знання ісламу, виконують усі обов'язкові для мусульман приписи, утримуються від порушення основних вимог ісламу і тяжких гріхів (останні дві вимоги не стосуються немусульман), а також після утворення незалежної держави Пакистан не брали участь у будь-якій діяльності, спрямованій проти суверенітету, територіальної цілісності або офіційної ідеології Пакистану. В Сенаті передбачено квоти для жінок і немусульман — по чотири місця. На відміну від Національної Асамблеї Сенат не може бути розпущено.

Громадянина не може бути обрано до Національної Асамблеї або Сенату, якщо він: 1) визнаний недієздатним за рішенням суду; 2) визнаний банкрутом за рішенням суду; 3) набув громадянство іншої держави; 4) обіймає будь-яку посаду в Уряді або урядовій установі Пакистану, а також протягом двох років після звільнення з них; 5) був засуджений до позбавлення волі на термін понад два роки, а також протягом п'яти років після відбуття покарання; 6) був звіль-

нений з державної служби за nereабілітуючими підставами, а також протягом п'яти років після такого звільнення; 7) був засуджений судом за поширення поглядів і вчень, що шкодять офіційній ідеології, суверенітету, територіальній цілісності та національній безпеці Пакистану, наклеп на судову систему або збройні сили Пакистану, а також протягом п'яти років після відбуття кримінального покарання за ці діяння. Останню норму, очевидно, може бути використано як засіб обмеження доступу до виборів представників опозиції і громадян, неояльних до офіційного режиму.

Якщо депутат Парламенту, який належить до будь-якої парламентської фракції, утвореної за партійною ознакою, виходить зі складу цієї партії або переходить до іншої фракції, голосує всупереч рішенням своєї фракції з питань виборів Прем'єр-міністра, винесення йому вотуму недовіри, внесення змін до Конституції або затвердження бюджету країни, то його може бути оголошено таким, який залишив партію, і позбавлено мандату. Ця норма поширюється лише на тих депутатів, яких на виборах було висунуто політичною партією, й на незалежних депутатів, які офіційно вступили до певної політичної партії та фракції.

Будь-який законопроект, крім фінансового, вноситься до однієї з палат Парламенту і, у разі схвалення, направляється для затвердження до іншої. У разі, якщо друга палата позитивно проголосує за законопроект без внесення поправок, він надходить до Президента на підписання. У разі ж, якщо друга палата вносить поправки до законопроекту, він повертається в першу палату на схвалення вже з поправками другої палати. Якщо вони приймаються, то законопроект направляється Президенту на підписання. А якщо законопроект з поправками не знаходить підтримки в першій палаті, то скликається спільне засідання обох палат Парламенту, яке й розглядає законопроект. На всіх спільних засіданнях палат головує спікер Національної Асамблеї. Всі фінансові законопроекти вносяться лише до Національної Асамблеї. Кожен законопроект, що передбачає витрати з федерального бюджету, емісію грошей або зміну валютної політики держави, вимагає обов'язкового попереднього схвалення Федерального Уряду.

Ухвалений Парламентом законопроект надходить на підпис Президенту, який наділений правом відкладеного вето: протягом десяти днів він повинен або підписати його, або повернути до Парламенту з обґрунтуванням цього кроку. Повернений Президентом законопроект розглядається Парламентом на спільному засіданні палат і вето Президента може бути подолане простою більшістю голосів. У цьому випадку Президент зобов'язаний його підписати. Щодо фінансових законопроектів Президент не має права вето. Після підпису Президента законопроект стає законом.

Федеральний Уряд на чолі з Прем'єр-міністром є вищим органом виконавчої влади у Пакистані. Він здійснює свої повноваження від імені Президента. Ядро Уряду складає Кабінет Міністрів на чолі з Прем'єр-міністром, покликаний безпосередньо допомагати Президенту у виконанні його функцій.

Прем'єр-міністр обирається Національною Асамблеєю серед депутатів-мусульман більшістю від загального складу депутатів. У разі, якщо жоден з кандидатів не набирає необхідної кількості голосів, проводять другий тур виборів серед двох кандидатів, які отримали найбільшу підтримку.

За поданням Прем'єр-міністра Президент призначає федеральних міністрів (що входять до Кабінету) і державних міністрів (інших членів Уряду) з депутатів обох палат Парламенту. При цьому кількість сенаторів, які обіймають посади міністрів, не повинна перевищувати однієї чверті складу Уряду. Міністр, депутатські повноваження якого закінчилися, який добровільно склав їх з себе або втратив їх іншим способом, через шість місяців перестає бути членом Уряду, якщо протягом цього часу його не переоберуть до Парламенту на новий термін.

Уряд несе колективну відповідальність перед Сенатом і Національною Асамблеєю. Національна Асамблея може висловити вотум недовіри Прем'єр-міністру. Для цього не менше 20 % від загальної кількості депутатів мають висунути відповідну резолюцію, яка надходить на розгляд палати. У разі підтримки більшістю від загального складу палати повноваження Прем'єр-міністра припиняються.

До складу Уряду також входить генеральний атторней Пакистану, який призначається Президентом. Кандидат на цю посаду повинен відповідати всім вимогам до кандидата на посаду судді Верховного Суду, і не може займатися приватною юридичною практикою в період свого перебування на цій посаді. До обов'язків генерального атторнея входять юридичне забезпечення діяльності Уряду, надання відповідних рекомендацій, а також виконання інших доручень Уряду.

За формою свого *державно-територіального устрою* Пакистан є федерацією. Суб'єктами федерації є:

- 1) чотири провінції: Белуджистан, Хайбер-Пахтунхва (раніше — Північно-західна прикордонна провінція), Пенджаб і Сінд;
- 2) столичний округ Ісламабад або Федеральна столиця;
- 3) федерально-керована Смуга племен.

Фактично юрисдикція Пакистану поширюється також і на контрольовану ним частину спірного з Індією штату Джамму і Кашмір.

До предметів виняткового ведення федерації належать такі, як: оборона, зовнішня політика, грошовий обіг і фінанси, більшість податків та ін. У разі невідповідності якогось акту провінційних законодавчих зборів федеральному законодавству з цих питань він вважається недійсним у частині, в якій є невідповідним. До предметів спільного відання федерації і суб'єктів віднесені кримінальне право і процес. Всі інші питання відносяться до предметів відання суб'єктів.

Система влади в провінціях Пакистану копіює федеральну. Вища посадова особа провінції — губернатор — призначається Президентом. Губернатор робить кадрові призначення в провінції, формує уряд, скликає сесії провінційних законодавчих зборів, має право відкладеного вето на місцеві законодавчі акти, крім фінансових. Органом представницької влади є законодавчі збори, що обираються населенням провінції терміном на п'ять років. З їх депутатів формується уряд провінції, який несе колективну відповідальність перед законодавчими зборами.

Особливим регіоном Пакистану є *Смуга племен*, що має абсолютно автономну правову систему. Смуга племен являє собою групу невеликих адміністративних одиниць з переважно пуштунським населенням, що межує на заході з Афганістаном, на півдні — з провінцією Белуджистан, на сході — з провінціями

Хайбер-Пахтунхва і Пенджаб. Населення Смути племен становить близько 2 % від усього населення Пакистану, з них лише близько 3 % проживають у населених пунктах. Смуга племен є найбіднішою частиною Пакистану і одним із центрів вирощування і транзиту опійного маку.

Цей регіон було анексовано Британською Імперією в ХІХ ст., але британці так ніколи і не встановили повний контроль над ним. У 1901 р. колоніальна адміністрація прийняла Прикордонне кримінальне уложення (*Frontier Crimes Regulations*) – нормативний акт, що давав значні права місцевим племінним правителям керувати населенням. І нині Смуга племен лише номінально контролюється центральним урядом Пакистану. Конституція Пакистану прямо обумовлює, що жоден акт Парламенту не застосовується в Смузі племен, якщо Президент не поширить його дію своїм ордонансом. На Смугу племен також не поширюється юрисдикція Верховного Суду країни.

Населення цього регіону представлено в Національній Асамблеї дванадцятьма незалежними депутатами. Право голосу та виборів до Федерального Парламенту було надане населенню Смути племен лише в 1996 р., проте дію закону про політичні партії в Пакистані на неї не було поширено, тому всі кандидати йдуть на вибори як незалежні. З цієї ж причини значна частина передвиборчої агітації здійснюється в мечетях і медресе. Формально все повнолітнє населення Смути племен має право на участь у виборах, однак і племінні старійшини, і релігійні лідери роблять усе, щоб не допустити участі жінок у виборах під загрозою покарання.

Пуштунські племена донині зберегли своєрідну соціально-економічну та адміністративну систему, що охоплює такі елементи родоплемінної організації, як: джирга – рада старійшин або глав сімей, що вирішує на основі звичаєвого права пуштунів всі найважливіші справи племені, клану або роду, і кровна помста.

Джирга є й судом у кримінальних справах, але цю функцію поступово перебирають на себе офіційні суди. У своїх рішеннях джирга досі найчастіше керується Прикордонним кримінальним уложенням 1901 р. і звичаєвим правом. Територія Смути племен протягом уже тривалого часу перебуває під значним впливом руху Талібан. Під час військових операцій проти Аль-Каїди і Талібану в Пакистані джирга відігравала роль посередника між центральним урядом і незаконними збройними формуваннями.

3. Кримінальне право

Кримінальне законодавство сучасного Пакистану має змішаний характер: значна його частина походить з британської колоніальної епохи і зберігає основні риси англійського права, а інша являє собою норми мусульманського права, введені в кримінальне законодавство Пакистану значно пізніше, а особливо активно в процесі ісламізації після 1977 р. При цьому саме кримінальне законодавство одним з перших зазнало реформування в дусі радикальної ісламізації.

Результатом цього стало прийняття цілої низки кодексів, включно з Кримінальним кодексом Британської Індії в 1860 р. Після здобуття незалежності Пакистан успадкував чинне на той момент кримінальне законодавство

Британської Індії, а кодекс 1860 р. з численними змінами продовжує діяти дотепер. На доповнення до нього приймаються окремі кримінальні закони.

Новий етап у розвитку кримінального права Пакистану почався в 1980 р., коли було запроваджено Федеральний шариатський суд і видано ордонанс про худуд. Згідно з цим ордонансом, за перелюб для одружених мусульман встановлювалося покарання у вигляді смертної кари через побиття камінням, для неодружених мусульман і немусульман — у вигляді бичування 100 ударами, за помилкове звинувачення в перелюбстві й за вживання алкоголю — бичування 80 ударами, за крадіжку — відсікання правої руки.

У 1980-ті роки було внесено кардинальні зміни до Кримінального кодексу щодо відповідальності за злочини проти життя і здоров'я, які повністю сприйняли традиційні шариатські норми, включаючи покарання за принципом таліону (кісас) та виплату грошового відшкодування за кров (діят).

Але незважаючи на всі нововведення кримінальне право Пакистану здебільшого зберегло свою світську основу. Чинний Кримінальний кодекс являє собою значно реформований Кримінальний кодекс Британської Індії 1860 р. Він складається з 23 розділів і 511 статей. Перші п'ять розділів становлять Загальну, а інші — Особливу частину кодексу. Кримінальне законодавство Пакистану не зводиться лише до Кримінального кодексу, існують ще й окремі кримінальні закони.

4. Цивільне право

Цивільне право Пакистану перебуває під значним впливом англійського права. У той же час питання, що стосуються фізичних осіб, регулюються традиційним релігійним правом особистого статусу, яке вельми тісно переплетене з сімейним правом.

Основи цивільно-правових *відносин власності* в Пакистані закріплені в Конституції. Вона гарантує право на приватну власність і встановлює, що кожен громадянин має право набувати, володіти і розпоряджатися майном у будь-якій частині Пакистану, і ніхто не може бути насильно позбавлений своєї власності інакше як відповідно до закону.

Основними нормативними актами, що регулюють діяльність *юридичних осіб*, є: ордонанс про компанії 1984 р., Положення про компанії 1985 р., Положення про компанії однієї особи 2003 р. та ін.

Залежно від обмеження ступеня відповідальності учасників ордонанс 1984 р. виділяє три типи компаній:

- 1) компанії, відповідальність учасників яких обмежується розміром внеску, внесеного ними до капіталу компанії;
- 2) компанії, відповідальність учасників яких обмежується розміром додаткових зобов'язань, прийнятих на себе членами компанії;
- 3) компанії, відповідальність учасників яких не обмежується.

Іншими видами компаній в Пакистані є: компанії однієї особи, іноземні компанії, а також некомерційні компанії, основними цілями діяльності яких є розвиток мистецтва, науки, благодійництво тощо. Некомерційні компанії не виплачують дивіденди своїм учасникам.

Установчими документами для компанії є меморандум і статут або внутрішній регламент. У меморандумі закріплюються цілі діяльності компанії, розмір

статутного капіталу, назва, юридична адреса та ін. Статут регулює функціонування компанії та її внутрішню структуру.

Основи *договірного права* Пакистану містяться в чинному Законі про договори 1872 р., також використовується англійське прецедентне право. Закон визначає договір як «угоду, що захищається/забезпечується законом». Істотними умовами договору є:

- 1) намір укласти договір;
- 2) оферта і акцепт;
- 3) зустрічне задоволення;
- 4) вільна згода сторін;
- 5) законна мета угоди.

«Зустрічне задоволення» (*consideration*) — юридична категорія, успадкована від англійського права. Під зустрічним задоволенням розуміється дія, утримання від певної дії або обіцянка вчинити певну дію. Концепція зустрічного задоволення заснована на юридичному принципі *quid pro quo*, згідно з яким кожна сторона договору повинна надати іншій щось натомість. Це можуть бути гроші, предмети, послуги тощо. У тому випадку, якщо лише одна сторона отримує щось за договором, він вважається недійсним.

Пакистанське *спадкове право* значною мірою регулюється релігійним правом особистого статусу і залежить від віросповідання спадкодавця. У мусульманському праві, в свою чергу, існують відмінності в спадковому праві мусульманських релігійних деномінацій (сунізм, шіїзм та ін.).

При спадкуванні майна мусульманина в Пакистані застосовується тільки мусульманське право, незалежно від місця його останнього проживання, і навіть його громадянства, якщо майно перебуває на території Пакистану. Основні положення мусульманського спадкового права такі:

- 1) не існує спадкування за заповітом;
- 2) частки при спадкуванні залежать від ступеня споріднення спадкоємців і спадкодавця;
- 3) частка жінки становить половину частки чоловіка.

Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. У тому ж випадку, якщо воно невідоме або заперечується, то ним є місце перебування майна. Всі спірні питання, що стосуються спадщини, розглядаються в окружних судах.

5. Сімейне право

Сімейне право Пакистану засноване на мусульманському праві. Для християнської, індуїстської та інших немусульманських громад Пакистану існує своє право особистого статусу, зазвичай також релігійне. Основними нормативно-правовими актами, що регулюють сімейні правовідносини, є: ордонанс про мусульманське сімейне право 1961 р., Закон про розірвання мусульманських шлюбів 1939 р. і Закон про обмеження дитячих шлюбів 1929 р.

Шлюбний вік у Пакистані встановлюється у 18 років для чоловіків і 16 років для жінок. Усі шлюби підлягають обов'язковій державній реєстрації, яку мають здійснювати спеціальні реєстратори. У тому випадку, якщо укладається мусульманський релігійний шлюб, особа, яка його благословила, зобов'язана повідомити про це офіційному реєстратору.

Пакистан належить до тих держав, в яких дозволені *полігамні шлюби*. Проте для них встановлено певні обмеження. Мусульманин, який бажає вступити в полігамний шлюб, повинен звернутися за письмовим дозволом до ради з розгляду сімейних спорів і сплатити встановлений внесок. При цьому він зобов'язаний обґрунтувати причини свого бажання вступити в полігамний шлюб і надати згоду своєї нинішньої дружини або дружин. Після одержання заяви рада розглядає її на предмет необхідності та відповідності закону і при позитивному рішенні надає свою згоду. За вступ до полігамного шлюбу без згоди цієї ради для чоловіків встановлена кримінальна відповідальність у вигляді позбавлення волі на термін до одного року або штрафу до 5 тис. рупій.

Чоловік зобов'язаний утримувати свою дружину/дружин гідно, а, якщо дружина вважає себе матеріально обділеною, то вона має право звернутися до ради з розгляду сімейних спорів, яка визначить розмір матеріального утримання, яке чоловік буде зобов'язаний їй надавати.

Розірвання шлюбу залежить від того, хто є ініціатором розлучення. Якщо це чоловік, то таке розлучення регулюється нормами мусульманського права і ордонансом щодо мусульманського сімейного права 1961 р. Чоловік, який бажає розлучитися зі своєю дружиною, триразово вимовляє офіційну формулу розлучення — талак, після чого направляє письмове повідомлення голові ради з розгляду сімейних спорів і своїй дружині. Шлюб вважається розірваним після закінчення 90 днів з дня повідомлення голові ради, але в будь-який час протягом цього строку талак може бути відкликано. Розлучення ж з ініціативи дружини (хул) регулюється Законом про розірвання мусульманських шлюбів 1939 р. Дружина має право подати на розлучення зі своїм чоловіком лише в суворо визначених випадках, таких як безвісна відсутність чоловіка протягом чотирьох років, жорстоке поводження з нею тощо.

6. Екологічне право

Пакистан є учасником численних міжнародних договорів у сфері екологічного права, таких, як: Міжнародна конвенція про захист рослин 1951 р., Конвенція щодо міжнародної торгівлі видами дикої флори і фауни, що вимирають 1973 р., Конвенція щодо біорізноманіття 1992 р., Рамкова конвенція ООН про зміну клімату 1992 р. та ін. Для регулювання суспільних відносин у природоохоронній сфері в 1997 р. у Пакистані було прийнято Закон про охорону навколишнього середовища.

Пакистан має добре розвинену систему державних органів екологічного регулювання та екологічного контролю: Пакистанська рада з охорони навколишнього середовища, Пакистанське агентство з охорони навколишнього середовища, що має статус департаменту Міністерства з питань зміни клімату, а також спеціальні судові органи — екологічні трибунали та екологічні магістрати. Діяльність екологічних трибуналів регулюється спеціальним Положенням 1999 р.

7. Судустрій і судова система

Судова система Пакистану охоплює кілька різних видів судів, юрисдикція яких нерідко перетинається, а також значну кількість спеціальних судів для розгляду окремих категорій справ. На чолі її стоїть *Верховний Суд*. Судді

Верховного Суду призначаються Президентом країни за погодженням із спеціальною судовою комісією. Кандидат на посаду судді Верховного Суду повинен мати п'ятирічний стаж роботи суддею високого суду або п'ятнадцятирічний стаж роботи адвокатом. Судді Верховного Суду можуть займати свої посади до досягнення 65-річного віку.

Верховний Суд виступає в якості суду першої інстанції у випадках спорів між урядами провінцій, а також урядами провінції та федерації. В якості апеляційної інстанції він розглядає рішення високих судів провінцій, коли справа торкається питання права, пов'язаного з тлумаченням Конституції, у випадках засудження до смертної кари, довічного позбавлення волі та ін. Він також наділений консультативними повноваженнями: Президент країни може звернутися до Верховного Суду за роз'ясненнями з правових питань суспільної значущості.

Особливе місце в системі вищих судів Пакистану займає *Федеральний шаріатський суд*, створений у 1980 р. Він складається з восьми суддів-мусульман, включаючи голову і чотирьох улемів (мусульманських богословів). Кандидат на посаду голови суду повинен відповідати вимогам до судді Верховного Суду, кандидати на посади суддів — вимогам до судді високого суду провінції, а кандидати на посади улемів повинні мати 15-річний досвід наукової чи практичної роботи у сфері мусульманського права.

Основною функцією цього суду є перевірка законів та інших нормативних актів країни на відповідність основним положенням ісламу — як за власною ініціативою, так і на підставі звернень громадян і державних органів. У цьому його функції певною мірою зіставні з функціями конституційних судів у інших державах. У разі прийняття Федеральним шаріатським судом рішення щодо невідповідності того чи іншого закону основним положенням ісламу, закон перестає діяти в цій частині, а федеральний або провінційний законодавець зобов'язаний вжити заходів щодо його виправлення.

Федеральний шаріатський суд може прийняти до свого розгляду будь-яку кримінальну справу з нижчестоящого кримінального суду за злочини шаріатської категорії худуд. Він також є апеляційною інстанцією щодо таких справ. Вироки суду може бути оскаржено до Верховного Суду протягом 60 днів. Для розгляду апеляцій на вироки Федерального шаріатського суду при Верховному Суді існує Шаріатська апеляційна палата у складі трьох суддів-мусульман Верховного Суду і двох улемів, призначуваних Президентом в якості суддів *ad hoc*.

Вищим судом кожної провінції, а також федерального столичного округу, є *високий суд*. Високі суди розглядають апеляції на рішення і вироки нижчестоящих судів у цивільних і кримінальних справах, а також контролюють їх діяльність. Судді високих судів призначаються Президентом.

В округах існують окружні та сесійні суди, до відання яких належать як кримінальні, так і цивільні справи. В містах функціонують магістратські суди і додаткові окружні та сесійні судді. Вони є судами першої інстанції як у цивільних, так і у кримінальних справах. Судді цих судів призначаються високими судами провінцій.

Магістратські суди не мають права призначати покарання понад сім років позбавлення волі. Якщо магістратський суд доходить висновку, що підсудний заслуговує суворішого покарання, то він повинен передати справу на розгляд

до *сесійного суду*, який має право призначати всі види кримінальних покарань. Сесійний суд є судом першої інстанції щодо найбільш важких злочинів, як: вбивство, зґвалтування та ін., а також апеляційним судом при сумарному провадженні.

У Пакистані є значна кількість *спеціальних судів і трибуналів* для розгляду окремих категорій справ: трудових, сімейних, екологічних, анти-терористичних та ін. Їх створення, діяльність і юрисдикція регулюються різними законами, здебільшого профільними.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Конституции* государств Азии : в 3 т. — Т. 2 : Средняя Азия и Индостан / А. А. Пимочкин, Е. И. Каминская и др. ; отв. ред. Т. Я. Хабриева. — М. : Норма, 2012.
2. *Мусульманские* страны у границ СНГ (Афганистан, Пакистан, Иран и Турция — современное состояние, история и перспективы) / Институт востоковедения РАН. — М. : Крафт+, 2001.
3. *Правовые* системы стран мира : энциклопедический справочник / отв. ред. А. Я. Сухарев. — М. : Норма, 2003.
4. *Правосудие* в современном мире : монография / под ред. В. М. Лебедева, Т. Я. Хабриевой. — М. : Норма, 2012.
5. *Современные* избирательные системы. — Вып. 7 : Египет, Исландия, Колумбия, Пакистан / М. А. Сапронова, И. А. Ракитская, А. Г. Орлов, Н. Б. Крысенкова ; под ред. А. В. Иванченко, В. И. Лафитского. — М., 2012.
6. *Khan H.* Constitutional and Political History of Pakistan. — N.Y. : Oxford University Press, 2005.
7. *Lau M.* The Role of Islam in the Legal System of Pakistan. — Leiden : Koninklijke Brill NV., 2006.
8. *Wasti T.* The Application of Islamic Criminal Law in Pakistan : Shariah in Practice. — Leiden : Koninklijke Brill NV., 2009.

Артемов В. Ю. Основы правовой системы Пакистану

Анотація. У статті розглянуто походження і змішаний характер сучасної правової системи Пакистану. Відзначається, що в її основі лежать мусульманське і загальне право. Досліджуються основні галузі як публічного, так і приватного права країни.

Ключові слова: мусульманське право, загальне право, шариат, іслам, колонізація, ісламізація, змішана правова система.

Артемов В. Ю. Основы правовой системы Пакистана

Аннотация. В статье рассматривается происхождение и смешанный характер правовой системы Пакистана. Отмечается, что в ее основе лежат мусульманское и общее право. Исследуются основные отрасли как публичного, так и частного права страны.

Ключевые слова: мусульманское право, общее право, шариат, ислам, колонизация, исламизация, смешанная правовая система.

Artemov V. Basics of the Pakistan Legal System

Summary. In the article origins and mixed character the legal system of Pakistan are examined. It is highlighted that this system is formed and influenced by the Islamic law and Common law legal systems. The major branches of Pakistani public and private law are also analyzed.

Key words: Islamic law, common law, sharia, Islam, colonization, islamisation, mixed legal system.